

stad in achteruitgang') is gewijd aan een groot aantal aspecten van de Leidse geschiedenis in een periode van economische en demografische achteruitgang. Zo liep de bevolking bijvoorbeeld terug met ongeveer 50 procent. Over de oorzaken, het verloop en de gevolgen van deze dramatische teruggang gaat het in deze geïllustreerde en gedetailleerde stadsgeschiedenis. Het is geen boek voor 'general readers' gezien de talrijke tabellen en grafieken die de tekst aanvullen en ondersteunen. Wie zich daardoor laat afschrikken mist informatie over tal van interessante ontwikkelingen.

H. A. Diederiks verzorgt de inleiding en schrijft over de 'Beroepsstructuur en sociale stratificatie in Leiden in het midden van de achttiende eeuw'. Van belang was onder andere de grote afhankelijkheid van de Leidenaars van de textielnijverheid. Vragen over de spreiding van verschillende functies over de stad, over het verzorgingspatroon en over de welstand in de verschillende wijken komen aan de orde in de bijdrage van H. D. Tjalsma, 'Een karakterisering van Leiden in 1749'. Uit het onderzoek van R. Dekker naar 'Arbeidsconflicten in de Leidse textielindustrie' blijkt, dat er tot omstreeks 1750 vaak onrust heerste en dat er daarna nauwelijks meer sprake van was. De bijdrage van D. J. Noordam over 'Gezins- en huishoudsstructuren in het achttiende-eeuwse Leiden' leidt onder andere tot de veronderstelling, dat omstreeks 1750 in arme gezinnen reeds geboortenplanning werd toegepast. Hoe het in die slechte tijden gesteld was met de prostitutie beschrijft Noordam op basis van de registers van de criminele rechtspraak in zijn bijdrage 'Uit armoede of verleiding? De wereld van de Leidse prostituées in de achttiende eeuw'. Uit de verzoeken om opsluiting van familieleden kan inzicht worden verkregen in vormen van gedrag die onaanvaardbaar werden geacht. In 'Financiën en familie-eer. Opsluiting en opgesloten op verzoek te Leiden' verhaalt P. Spierenburg erover. De vraag of er samenhang is tussen de economische omstandigheden en de migratiebeweging komt aan de orde in de bijdrage van C. A. Davids, 'De migratiebeweging in Leiden in de achttiende eeuw'.

P. D. 't Hart

J. L. Kool-Blokland, *De elite in Heusden 1700-1750. Een prosopografische analyse* (Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland LXIII; Tilburg: Stichting zuidelijk historisch contact, 1985, xxv + 307 blz., f42,50, ISBN 90 70641 16 X).

Dat het elite-onderzoek zich de laatste jaren in een toenemende belangstelling van historici mag verheugen is bekend. In Nederland richt de aandacht zich daarbij met name op het stedelijk regentenpatriciaat tijdens de Republiek. Vooral aan het Instituut voor Geschiedenis te Utrecht blijkt dit soort onderzoek bijzonder populair. In 1979 studeerden hier vier studenten af op een gezamenlijk geschreven doctoraalscriptie, 'Onder regenten', over de elite in Gouda, Gorinchem en Hoorn in de periode 1710-1740. Dit in collectief verband en op comparatieve basis verrichte onderzoek trok in bredere kring de aandacht en diende een aantal aankomende doctorandi als voorbeeld voor vergelijkbare studies over de elite in verschillende andere steden. Tot deze 'Utrechtse school' in het patriciaatsonderzoek behoort ook J. L. Kool-Blokland. Als een van de eersten paste zij het in 'Onder regenten' ontwikkelde model toe op de maatschappelijke bovenlaag van Heusden in de eerste helft van de achttiende eeuw. Haar in 1981 voltooide doctoraalscriptie is nu in een bewerkte versie als boek verschenen.

Waarom de keuze juist op Heusden viel, wordt niet helemaal duidelijk. Wel wijst de schrijfster er in haar voorwoord op dat dit — nu Brabantse, maar eertijds Hollandse — vestingstadje niet erg belangrijk was. Heusden had geen stem in de Statenvergadering en lag in een verre uithoek van het gewest ('de laatste frontierstad van Holland'). In de eerste helft van de achttiende eeuw was het een klein, ingeslapen plaatsje, met een ge-

ring aantal inwoners (circa 2000), een kwijnende handel en nijverheid en een — dientengevolge — niet of slecht gevulde stadskas. Deze omstandigheden drukten natuurlijk hun stempel op de aard, omvang en samenstelling van de Heusdense bovenlaag. Hierin nu ziet de schrijfster een rechtvaardiging voor haar keuze. Zij acht het namelijk van belang om eens na te gaan hoe de elite in 'zo'n relatief onbeduidend stadje ... woonde, werkte en zijn stand trachtte op te houden' (v).

Het feit dat er in Heusden een garnizoen gelegerd was, gaf aan het stadje een bijzonder karakter. Iedere burger, van hoog tot laag, had wel op de een of andere manier met de militairen te maken. Veel inwoners waren zelfs regelrecht van hen afhankelijk; het garnizoen was immers 'de kurk waar de stadseconomie op dreef' (21). Niettemin, zo beklemtoont de schrijfster, waren burgerij en garnizoen twee gescheiden, naast elkaar levende gemeenschappen. Militairen en stedelingen gingen maatschappelijk slechts zelden met elkaar om: 'Soort bleef bij soort' (67). De scheidslijn tussen het civiele en het militaire liep door de hele Heusdense samenleving en was dus ook van invloed op de samenstelling van de elite in het stadje. De schrijfster wil derhalve twee elites onderscheiden die naast elkaar stonden: enerzijds de stedelijke bovenlaag en anderzijds de hogere officieren. Beide elites worden door haar met behulp van prosopografische technieken nader geanalyseerd.

De militaire elite ontleende haar sociaal aanzien hoofdzakelijk aan de rang in het leger. De vermogenspositie was in dit opzicht van ondergeschikt belang. Deze was trouwens zelden riant omdat erg veel geld werd omgezet in statussymbolen. Voor de hogere officieren — veelal van adellijke komaf — was dit namelijk de manier om het verschil in stand met hun ondergeschikten te benadrukken. Wat de stedelijke bovenlaag betreft kon worden vastgesteld dat de politieke elite — de regenten — vrijwel samenviel met de economische elite. De bovenlaag in het in kommervolle omstandigheden verkerende vestingstadje bleek overigens noch erg omvangrijk, noch bijzonder voornaam, noch zeer gegoed. Ook had zij veel minder dan de officieren de behoefte zich door middel van een luxueuze levensstijl te profileren. De grens tussen elite en brede burgerij was in Heusden dan ook moeilijk te trekken. Eigenlijk vormde hier alleen het bezit van een magistraatsplaats het onderscheidende criterium. 'Het verschil tussen militairen en burgers', zo stelt de schrijfster, 'was veel groter dan het verschil tussen de regenten en de brede burgerij' (67).

Zoals gezegd is *De elite in Heusden* in oorsprong een doctoraalscriptie en daarvan draagt het boek, ondanks de bewerking die het heeft ondergaan, nog steeds de sporen. Zo laten stijl en woordkeuze ('Algemene afgrenzing': 49) soms te wensen over en wordt er niet altijd even zorgvuldig geformuleerd (bijvoorbeeld de onhandige omschrijving van economische elite: 98). Verder kan erop worden gewezen dat een meer doordachte compositie van de hoofdstukken 3 tot en met 6, waar de samenstelling van de stedelijke elite wordt behandeld, de overzichtelijkheid ten goede zou zijn gekomen en vele herhalingen zou hebben vermeden. Ook had het boek aan zeggingskracht kunnen winnen indien van de talloze — vaak amusante, maar veelal irrelevante — anekdotes en uitweidingen een spaarzamer gebruik was gemaakt. Dit alles neemt echter niet weg dat met deze studie een nuttige bijdrage wordt geleverd aan het patriciaatsonderzoek. De als bijlage opgenomen 'Prosopografische gegevens van personen behorend tot de Heusdense elite' (215-287) dragen daar in belangrijke mate toe bij. Tot slot zij er nog op gewezen dat mevrouw Kool-Blokland zich gelukkig mag prijzen met de publikatie van haar doctoraalscriptie in een vorm, waarvan menige promovendus alleen maar kan dromen.

R. A. F. Smook, *Binnensteden veranderen. Atlas van het ruimtelijk veranderingsproces van Nederlandse binnensteden in de laatste anderhalve eeuw* (Proefschrift Technische Hogeschool Delft; Zutphen: De Walburg Pers, 1984, 280 blz., f39,50, ISBN 90 6011 330 6).

Het proefschrift van Smook geeft door middel van uniforme thematische plattegronden een representatief overzicht van de wijzigingen die zich vanaf circa 1830 in de Nederlandse binnensteden hebben voltrokken. In zijn studie zijn 28 steden betrokken, waaronder de grote steden Amsterdam, Den Haag en Utrecht. Als ondergrens is aangehouden 5000 inwoners in 1825.

De publikatie sluit een periode af van ruim tien jaar waarin de auteur als stedenbouwkundig adviseur met eigen ogen heeft kunnen waarnemen dat 'het beeld van de oude kernen ... snel ... verandert'. Hij neemt in die periode 'in vrijwel alle steden ... saneringsgebieden' waar, 'met sterk verwaarloosde of reeds gesloopte gebouwen,... [en met] ... plaatsen waar kennelijk recent is gebouwd' (9).

Het beeld van verandering is dus vooral het beeld van verval en aantasting. Smook roemt de gaafheid van de stedenbouwkundige structuur van de vroeg-negentiende-eeuwse stad, zoals deze wordt getoond in de eerste kadastrale opmetingen, de zogenaamde kadastrale minuutplannen, uit de periode 1816-1831 (voor de provincie Limburg 1830-1839). 'Leg de huidige stadsplattegrond daarnaast. Van de oorspronkelijke gaafheid van het geheel zijn vaak nog slechts geïsoleerde stukken aanwezig of wordt het beeld geheel verstoord door doorbraken en inbouw van grootschalige elementen. Vooral aan de randen van hetgeen we als oude binnenstad plegen aan te duiden is dikwijls veel oorspronkelijks verloren gegaan' (9).

Smook heeft de Nederlandse binnenstad bestudeerd in een periode waarin sociaal, functioneel en technisch verval op grote schaal om zich heen greep. In de jaren zestig van deze eeuw slaagde men slechts incidenteel erin het tij te keren. Nu halverwege de jaren tachtig, is het dieptepunt achter de rug en dank zij de effectieve aanpak van de stadsvernieuwing is weer veel hersteld. Niet altijd in architectonisch opzicht, vaak wel stedenbouwkundig beschouwd.

Het overheidsbeleid is mede gericht geweest op herstel van historische elementen in de gebouwde omgeving. Volgens een ruwe schatting van de Rijksdienst voor de monumentenzorg zijn vanaf 1973 in historische binnensteden, waaronder de 28 door Smook geselecteerde, circa 10.000 historische panden gerestaureerd. Het betreft woningen met waarde als monument. De foto's die in het proefschrift zijn afgebeeld ter ondersteuning van het betoog geven niet zelden vervallen buurten te zien, die thans weer in (oude) luister zijn hersteld en als woonbuurt weer redelijk functioneren. Deze constatering is niet bedoeld als kritiek op het werkstuk van Smook. Zij is wel nodig om duidelijk te maken dat de inspiratiebron, te weten de stad in verval, in tijd is begrensd. Hiermee is tevens het belang van het boek weergegeven: het is een tijdsbeeld van de Nederlandse stad in de jaren zestig en zeventig van deze eeuw. Voor het eerst zijn de wijzigingen, lees: aantastingen, in uniforme plattegronden en beschrijvingen vastgelegd.

Het omvangrijkste deel van het proefschrift is hoofdstuk III. Hierin zijn de 28 stadsbeschrijvingen opgenomen, per stad bestaande uit: een beschrijving van de ontstaansgeschiedenis van de nederzetting tot het begin van de negentiende eeuw, een schets van de sociaal-economische ontwikkeling van de stad in de negentiende en twintigste eeuw, een chronologisch overzicht van de stedenbouwkundige veranderingen vanaf circa 1830 en een nadere toelichting bij het veranderingsproces. Ter verduidelijking is voor iedere stad een bevolkingsgrafiek gegeven (relatieve toename in perioden van 10 jaar; 1825-1980). De al eerder genoemde uniforme kaarten zijn de volgende: het kadastrale minuutplan, de huidige stadsplattegrond, en de interpretatiekaart. Laatstgenoemde kaart geeft de verschil-